

MAREK KAZIMIERZ KAMIŃSKI

POLITYKA STANÓW ZJEDNOCZONYCH WOBEC CZECHOSŁOWACJI W LATACH 1946 – 1947

W rok 1946 wkraczało państwo czechosłowackie wolne od obecności na swoim terytorium sojusznicych wojsk radzieckich i amerykańskich¹. Nadal jednak utrzymywał się system rządu, którego zasady zostały ustalone w Moskwie pod koniec marca 1945 r. System ów przypominał wprawdzie demokrację parlamentarną, ale indywidualne poczynania poszczególnych partii miały z założenia mieścić się w ramach tzw. frontu narodowego, którego zadaniem była realizacja wspólnego programu rządowego. Ograniczało to pluralizm działań politycznych, nie eliminując go wszakże całkowicie. Fakt zaś, iż wojska obu mocarstw opuściły terytorium Czechosłowacji, sprawiał, że w republice powstały warunki sprzyjające swobodnej grze politycznej między komunistami i ich zwolennikami a prezydentem Edvardem Benešem i politykami z partii niekomunistycznych skupionych wokół niego. Od zdolności organizacyjnych obu rywalizujących orientacji politycznych (przywódcy KPCz pragnęli oparcia polityki zewnętrznej państwa wyłącznie na ZSRR, Beneš natomiast stworzenia z Czechosłowacją „pomostu między Wschodem i Zachodem”, czyli zrównoważenia wpływów radzieckich wpływami mocarstw zachodnich)², ich determinacji na drodze do osiągnięcia wyznaczonych celów oraz stopnia poparcia mocarstw, wynikającego z zainteresowania zwycięstwem którejś ze stron, zależał wynik decydujący o przyszłości systemu politycznego Czechosłowacji.

Stany Zjednoczone jednak w odróżnieniu od Wielkiej Brytanii, która obawiała się, by Czechosłowacja nie stała się „całkowicie zależna od Rosji”³, nie wykazywały większego zainteresowania politycznymi aspektami istnienia państwa czechosłowackiego. Cała uwaga czynników amerykańskich skupiała się na stronie gospodarczej kontaktów z Czechosłowacją. Samo nawiązanie przez

¹ Por. M. K. Kamiński *Problem okupacji Czechosłowacji przez wojska amerykańskie w polityce Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii (kwiecień – listopad 1945 r.)*, „Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, t. XXIII, 1987, s. 145 – 179.

² Por. tenże, *Wielka Brytania wobec czechosłowackich prób stworzenia „pomostu między Wschodem a Zachodem” (1945 – 1948)*, „Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, t. XXI, 1985, s. 145 – 180.

³ Tamże, s. 150.

Stany Zjednoczone bliższych stosunków ekonomicznych z Czechosłowacją mogły oczywiście służyć pewnemu zbliżeniu tego państwa ze światem zachodnim, prawie automatycznie bowiem przyczyniałoby się do rozluźnienia więzów gospodarczych ze Związkiem Radzieckim. Nie stanowiło jednak wystarczającego zabezpieczenia dla trwałego utrzymania w Czechosłowacji równowagi — gdyby takową udało się osiągnąć — między wpływami politycznymi ZSRR i mocarstw anglosaskich. Zresztą postępowanie przywódców Stanów Zjednoczonych wcale nie wskazywało na to, iż zależy im na szczególnym preferowaniu państwa czechosłowackiego w kwestiach ekonomicznych. Świadczyło raczej o chęci obrony za wszelką cenę zagrożonych interesów gospodarczych obywateli amerykańskich niezależnie od tego, czy w wyniku podejmowanych decyzji pozycja sił niekomunistycznych w Czechosłowacji ulegała wzmocnieniu.

Ambasador amerykański w Pradze — Laurence A. Steinhardt, z wykształcenia prawnik i ekonomista, a przed rozpoczęciem kariery dyplomatycznej biznesmen — nie był wszakże pozbawiony zmysłu politycznego myślenia. W liście z 1 IX 1945 r. do szefa sekcji środkowoeuropejskiej Departamentu Stanu Jamesa Riddlebergera wyrażał opinię, że „Praga jest jedyną stolicą we wschodniej Europie, gdzie mamy szansę walki o odzyskanie utraconego gruntu i zatrzymanie fali komunizmu pracują w kierunku zachodnim”. Według Steinhardta, gdyby Stanom Zjednoczonym udało się odnieść sukces w Czechosłowacji, wówczas „za rok lub dwa [amerykańska] pozycja w Warszawie, Wiedniu, Budapeszcie i Bukareszcie mogła być w poważnym stopniu wzmocniona”⁴.

W spojrzeniu jednak Steinhardta na problematykę polityczną dominował punkt widzenia człowieka interesu. Na obszarze polityki ekonomicznej wobec Czechosłowacji trzymał się zasady wzajemności. Gotów był popierać w Departamencie Stanu czechosłowackie postulaty, ale tylko pod warunkiem wykazania przez drugą stronę gotowości do ustępstw w sprawach, na których rozwiązaniu mu zależało. Niektórzy historycy amerykańscy sądzą, że wysłanie na placówkę dyplomatyczną do Czechosłowacji przedstawiciela świata biznesu w okresie, gdy należało się tam spodziewać posunięć władz mających na celu ograniczenie zakresu działalności prywatnych przedsiębiorstw, nie świadczyło o mądrości politycznej osobistości decydujących w Departamencie Stanu⁵. Steinhardt, koncentrując się na obronie interesów obywateli amerykańskich, których własność została upaństwowiona w wyniku odpowiednich dekretów podpisanych przez prezydenta Beneša 25 X 1945 r., nie mógł poświęcić należytej uwagi problemowi opracowania pozytywnego programu politycznego wobec Czechosłowacji. Wydaje się jednak, że czynniki z Departamentu Stanu wcale nie przywiązywały większej wagi do wytyczenia klarownej linii postępowania w stosunku do państwa czechosłowackiego, która przyczyniałaby się do umocnienia w jego rządzie pozycji przedstawicieli sił niekomunistycznych.

Już 1 IX 1945 r. ambasador czechosłowacki w Waszyngtonie, Vladimír Hurban, zwrócił się z prośbą o udzielenie przez amerykański Bank Eksportowo-Importowy kredytu w wysokości 300 mln dolarów na odbudowę gospodarki czechosłowackiej. Zgodnie z sugestią Steinhardta Departament Stanu

⁴ W. Ullmann, *The United States in Prague 1945–1948*, New York 1978, s. 18, 22.

⁵ Tamże, s. 19–20; Ullmann zdaje się podzielać ten pogląd wyrażony przez M. S. Steinitza (por. s. 174, przyp. 4).

skłonił Bank do pozostawienia decyzji w zawieszeniu do momentu ogłoszenia przez władze w Pradze programu upaństwowienia przedsiębiorstw znajdujących się w rękach prywatnych⁶. Wartość upaństwowionej pod koniec października własności amerykańskiej oceniano na kwotę od 30 do 50 mln dolarów⁷. W Departamencie Stanu budził również niezadowolenie fakt, iż strona czechosłowacka nie spieszyła się z akceptacją amerykańskiej propozycji z 29 VI 1945 r. dotyczącej wymiany not, w których byłaby zawarta zapowiedź usunięcia po okresie przejściowym dyskryminacji w handlu między obu krajami⁸.

Sekretarz stanu James Byrnes gotów był jednak w grudniu 1945 r. udzielić Czechosłowacji, obok pożyczki w wysokości około 44 mln dolarów na zakup bawełny, również niewielkiego kredytu na odbudowę gospodarki czechosłowackiej (w granicach od 25 do 35 mln dolarów), nie napotykając sprzeciwu Steinhardta. Władze czechosłowackie nie zamierzały zresztą w całości korzystać z oferty Banku Eksportowo-Importowego, dotyczącej zakupu bawełny. Prawdopodobnie pragnąc uczulić ambasadę amerykańską na możliwość zacieśnienia więzów gospodarczych z ZSRR i skłonić Stany Zjednoczone do szerszego gestu w sprawie kredytu na odbudowę gospodarki, strona czechosłowacka zgłosiła gotowość przyjęcia tylko 20 mln pożyczki bawełnianej. Pozostałą różnicę w dolarach zamierzała zrealizować we współpracy ze Związkiem Radzieckim⁹.

Obawa przed włączeniem Czechosłowacji w ramy radzieckiego 5-letniego planu gospodarczego — dał temu wyraz Steinhardt w depeszy do centrali z 25 I 1946 r., zwracając uwagę na wizytę socjaldemokratycznego ministra przemysłu Bohumila Laušmana w Moskwie — skłoniła go do dalszego usztywnienia stanowiska w kwestii udzielenia kredytu przez Bank Eksportowo-Importowy. W wypadku zgody czynników w Waszyngtonie na rozpoczęcie rozmów domagał się nie tylko postawienia warunku w postaci przyjęcia przez władze czechosłowackie zobowiązania płatności w dolarach za upaństwowioną własność amerykańską, ale również ujawnienia treści umów gospodarczych i finansowych między Czechosłowacją a ZSRR¹⁰. Ambasador ustosunkował się również negatywnie do czechosłowackiego wniosku z 25 I, dotyczącego zwiększenia pożyczki z 10 do 50 mln dolarów na zakup nadwyżek sprzętu amerykańskiego pochodzącego z demobilu. 15 marca Byrnes odrzucił tę ostatnią sugestię Steinhardta, zwracając uwagę na zainteresowanie instytucji powołanej do likwidacji nadwyżek w upłynnieniu jak największej liczby zbędnego sprzętu¹¹.

Sekretarz stanu w odróżnieniu od ambasadora doradzającego „ostrożność Bankowi Eksportowo-Importowemu w udzielaniu obecnie pożyczki na cele odbudowy”¹² wykazywał większy niepokój z powodu braku zaangażowania

⁶ *Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers* (dalej: FRUS), 1945, vol. IV; *Europe*, Washington 1968, s. 550–551.

⁷ G. Lundestad, *The American Non-Policy towards Eastern Europe 1943–1947, Universalism in an Area not of Essential Interest to the United States*, Oslo–New York 1975, s. 160; Steinhardt nawet wątpił, czy suma ta przekracza 30 mln dolarów, FRUS, 1946, vol. VI; *Eastern Europe; The Soviet Union*, Washington 1969, s. 186.

⁸ FRUS, 1945, vol. IV, s. 543–547, 548–549, 553–554; por. FRUS, 1946, vol. VI, s. 219, przyp. 65.

⁹ Tamże, 1945, vol. IV, s. 552, 556–557.

¹⁰ Tamże, 1946, vol. VI, s. 178–180.

¹¹ Tamże, s. 181–182, przyp. 8.

¹² Tamże, s. 180.

czechosłowackiego w sprawie kredytu. W telegramie z 7 II oświadczył kategorycznie, iż „Departament uważa amerykańską pomoc ekonomiczną za niezbędną, jeśli rząd czechosłowacki ma opierać się włączeniu do planu gospodarczego” wspomnianego przez Steinhardta. Byrnes uznawał konieczność wysunięcia pod adresem władz czechosłowackich warunków zaproponowanych przez ambasadora oraz skłaniał się do podjęcia inicjatywy mającej na celu rozpoczęcie rozmów w sprawie kredytu. Informował też, że w Waszyngtonie uzgodniono wysokość tego kredytu na około 50 mln dolarów przy założeniu, iż w ostatecznym rezultacie negocjacje mogą zakończyć się nawet ustaleniem wyższej sumy¹³. Wkrótce Departament Stanu, po konsultacjach z wysłanym z Pragi do Waszyngtonu specjalistą ambasady od analiz ekonomicznych, zrezygnował z możliwości przekroczenia kwoty 50 mln dolarów. Dorzucił też w marcu trzeci warunek, którym byłoby zawarcie tymczasowego amerykańsko-czechosłowackiego porozumienia handlowego¹⁴.

Steinhardt nadal jednak próbował przekonać Departament Stanu, iż należy zachować powściągliwość w kwestii kredytu na odbudowę gospodarki czechosłowackiej. W depeszy z 26 II wyrażał opinię, iż powinien on zostać ograniczony do 30 mln dolarów. Według ambasadora duże kredyty nie tylko nie były w stanie osłabić silnej pozycji komunistów w tych krajach, w których zdołali już mocno usadzić się w rządzie, ale umożliwiały im wykorzystanie uzyskanych funduszy pośrednio dla własnych celów. „Nie popieram – pisał Steinhardt – dużego kredytu na cele odbudowy obecnie i na pewno aż do tego momentu, gdy wybory w maju dadzą świadectwo pragnieniu ludu Czechosłowacji pozbycia się bardzo realnej groźby całkowitego zdominowania przez komunistów”¹⁵.

Ambasador amerykański ustosunkował się też z dużą podejrzliwością do niespodziewanej inicjatywy zastępcy dyrektora departamentu ekonomicznego praskiego MSZ Aleksandra Kunosiego, który pod koniec kwietnia zaproponował rozpoczęcie pertraktacji w sprawie tymczasowego porozumienia handlowego. Steinhardt twierdził w depeszy z 26 IV, iż jest to manewr ze strony Komunistycznej Partii Czechosłowacji, która tuż przed wyborami chciałaby zdyskontować dla siebie fakt wynegocjowania umowy celem zdobycia dodatkowych głosów. Powtórnie też wypowiedział się 1 maja przeciw nawiązywaniu rozmów po otrzymaniu memorandum w tej kwestii od czechosłowackiego MSZ. Uważał jednak, że pertraktacje należałoby rozpocząć bezpośrednio po wyborach¹⁶.

Urzędujący sekretarz stanu Dean Acheson powiadomił 9 V Steinhardta, że Departament Stanu zrezygnował z wysuwania kwestii tymczasowego porozumienia handlowego jako warunku wstępnego przyznania kredytu na odbudowę gospodarki. Decyzję tę motywował m.in. pragnieniem ogłoszenia w następnym tygodniu postanowienia Rady Dyrektorów Banku Eksportowo-Importowego z dnia 8 V o warunkowym przyznaniu Czechosłowacji 50 mln dolarów. W Departamencie Stanu chciano bowiem uzyskać efekt propagandowy, stanowiący przeciwwagę do zapowiedzianych przez władze radzieckie dostaw zboża dla Czechosłowacji począwszy od 15 V. Steinhardt 11 V zdecydowanie przeciw-

¹³ Tamże, s. 182–183.

¹⁴ Tamże, s. 184–185 oraz przyp. 16.

¹⁵ Tamże, s. 185–188.

¹⁶ Tamże, s. 190–195.

stawił się temu zamiarowi ze względu na korzyści, które jego zdaniem z oświadczenia amerykańskiego mogliby wyciągnąć komuniści przed wyborami przewidzianymi na dzień 26 V. Ambasador obawiał się, iż krok amerykański zostałby zinterpretowany przez nich jako dowód aprobaty Stanów Zjednoczonych dla funkcjonującego w Pradze rządu¹⁷.

W styczniu 1946 r. władze czechosłowackie wyznaczyły datę wyborów. Zarówno Steinhardt, jak i ambasador brytyjski w Pradze Philipp Nichols zwracali uwagę na „bojaźliwość” (*timidity*) przedstawicieli partii niekomunistycznych w rządzie. Ambasador amerykański w depeszy z 25 I stwierdzał, że „elementy umiarkowane nie pozbyły się jeszcze swego kompleksu strachu”¹⁸. Mimo to przedstawiciele mocarstw anglosaskich spodziewali się osłabienia pozycji komunistów po wyborach. Opinia Steinhardta wynikała z jego bliskich kontaktów z przywódcami partii narodowo-socjalistycznej, których prognozy ambasador amerykański przyjmował bezkrytycznie. W raporcie z 15 V utrzymywał, że tzw. umiarkowani zdobędą w przyszłym parlamencie 171 mandatów, gdy tzw. radykałowie (komuniści i część socjaldemokratów) tylko 129 mandatów. Brytyjczycy byli bardziej ostrożni w formułowaniu zbyt optymistycznych przypuszczeń. Ale i oni nie sądzili, by komunistom udało się osiągnąć więcej niż 31% głosów wyborców¹⁹.

Przygotowania do wyborów zaostriżyły rywalizację między poszczególnymi partiami. Beneš liczył bardzo na narodowych socjalistów, wierząc, że po wyborach „będą pierwszą partią i będą nadawać ton polityce wewnętrznej i zagranicznej”. Nie potrafili oni jednak na czas rozwinąć na wsi odpowiedniej propagandy przedwyborczej, dając się pod tym względem zdystansować operatywnej propagandzie KPCz²⁰. Wyniki wyborów przyniosły porażkę partii narodowo-socjalistycznej w wyścigu z KPCz o pierwsze miejsce w parlamencie. Podczas gdy Beneš jeszcze na początku maja przewidywał, iż najprawdopodobniej komuniści w całej Czechosłowacji zdobędą około 28% głosów, a w każdym razie nie przekroczą 32%²¹, KPCz i KPS (Komunistyczna Partia Słowacji) łącznie zdobyły 37,94% głosów, co dawało komunistom 114 mandatów w trzysuosobowym Ustawodawczym Zgromadzeniu Narodowym. Wraz z partią socjaldemokratyczną, która pod kierownictwem Zdenka Fierlingera ściśle współpracowała z KPCz, zdobyli więc w parlamencie bezwzględną większość 151 posłów. Narodowi socjaliści uzyskali tylko 18,29% głosów i 55 mandatów, ludowcy zaś 15,64% głosów i 46 mandatów. Zwycięska w Słowacji partia demokratyczna otrzymała w parlamencie 43 mandaty²².

Już bezpośrednio po wyborach Steinhardt wyrażał rozczarowanie z powodu udowodnienia przez komunistów, iż dysponują siłą „znacznie większą niż to przewidywano”. Ambasador nie miał wątpliwości, że wybory były „wyrazem woli narodu” i zostały przeprowadzone „w demokratyczny sposób”. Pocięszał

¹⁷ Tamże, s. 196–197 oraz przyp. 38 i 39; Lundestad, *op. cit.*, s. 164.

¹⁸ FRUS, 1946, vol. VI, s. 179; Public Record Office, London (dalej: PRO), FO-371, t. 56085, N. 15097/15097/12, Annual political review for 1945, Nichols do Attlee, 26 XI 1946.

¹⁹ Ullmann, *op. cit.*, s. 51, 54–55, 179, przyp. 4.

²⁰ L. K. Feierabend, *Pod vladou narodni fronty*, Washington, DC, 1968, s. 66, 68–69, 74, 87.

²¹ PRO, FO-371, t. 56008, N. 5777/96/12, pismo Nicholisa do Bevina, 5 V 1946.

²² J. Belda, M. Bouček, Z. Deyl, M. Klimeš, *Na rozhrani dvou epoch* (dalej: *Na rozhrani...*), Praha 1968, s. 73.

się tylko, iż „partia komunistyczna nie osiągnęła swego celu uzyskania większości w nowym zgromadzeniu, niezależnie od niespodziewanie wielkiej liczby głosów, które otrzymała”. Zdaniem Steinhardta wybory nie mogły wpłynąć w sposób istotny na zmianę charakteru przyszłego rządu²³.

Przyszłość Czechosłowacji nie rysowała się w wyraźnych konturach. Kontaktujący się z ambasadorem amerykańskim przedstawiciele partii niekomunistycznych wyrażali w związku z tym sprzeczne przypuszczenia. Niektórzy sądzili, że komuniści znajdujący się w danym momencie u szczytu swej popularności będą ją stopniowo tracić w związku z narastającymi trudnościami gospodarczymi, wynikającymi z nadmiernego poszerzenia sektora państwowego w ekonomice. Inni uważali, że przywódcy KPCz zdołają wykorzystać czas do konsolidacji swoich pozycji politycznych. Znaleźli się i tacy rozmówcy, którzy dalszy bieg wypadków w Czechosłowacji uzależniali od rozwoju przyszłych stosunków między Związkiem Radzieckim a mocarstwami zachodnimi²⁴.

Wsluchując się w te głosy Steinhardt nie potrafił dojść do jednoznacznych wniosków. Z jednej strony uznawał słuszność twierdzenia, że pozycja tzw. umiarkowanych „uległa w dużym stopniu osłabieniu, jeśli mocarstwa zachodnie przyjmą postawę braku zainteresowania i niepodtrzymywania współpracy z Czechosłowacją”. Z drugiej strony jakby na usprawiedliwienie własnej niechęci do udzielenia Czechosłowacji większych pożyczek utrzymywał, że przedstawiciele partii niekomunistycznych przyznają, iż „mocarstwa zachodnie mogą zając chłodniejsze stanowisko wobec pomocy humanitarnej oraz pożyczek dla Czechosłowacji tak długo, jak obecny stopień kontroli komunistycznej będzie się utrzymywał”²⁵. Powstało więc błędne koło: dla wzmocnienia tzw. umiarkowanych potrzebne było wsparcie Zachodu. Nie należało się jednak spieszyć z pomocą ze względu na zbyt silną pozycję komunistów. Rozumowanie tego rodzaju nie pozostawiało wiele miejsca na wypracowanie konsekwentnej linii politycznej wobec Czechosłowacji.

Jak się wydaje, Steinhardt zaczynał gubić się w dostarczonym mu materiale informacyjnym. W raporcie z 3 lipca wyrażał przypuszczenie, iż nowy rząd czechosłowacki pod kierownictwem przywódcy komunistycznego Klementa Gottwalda – „człowieka zdrowego rozsądku”, „prawdziwego czechosłowackiego patrioty” oraz „bardziej godnego zaufania niż Fierlinger” (socjaldemokratyczny premier rządu przed wyborami) – nie będzie raczej inicjował dalszych radykalnych posunięć na polu ekonomicznym. Dwa tygodnie wcześniej przekonywał Departament Stanu, że po wyborach dają się zauważyć „niewątpliwe, choć trudne do zdefiniowania tendencje ze strony niektórych urzędników rządu czechosłowackiego do wykazywania wzrastającego braku zainteresowania w stosunku do mocarstw zachodnich”. Swoje spostrzeżenie tłumaczył „więcej niż wystarczającymi” dostawami w ramach UNRRA, „oficjalnym przejęciem całej własności najbogatszej jednej piątej ludności” oraz relatywnie niewielkimi szkodami wojennymi²⁶. Ambasador amerykański stawał się więc nagle skłonny bagatelizować znaczenie komunistów we władzach republiki, a zarazem przypi-

²³ FRUS, 1946, vol. VI, s. 199–200.

²⁴ Tamże, s. 204.

²⁵ Tamże.

²⁶ Tamże, s. 205–206.

sywać tzw. umiarkowanym niechęć do szukania oparcia w Stanach Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii.

W Waszyngtonie wkrótce po wyborach w Czechosłowacji zdecydowano się wystąpić z ofertami dwóch pożyczek. 28 V ambasador Hurban został powiadomiony o przyznaniu republice 50 mln dolarów, w ramach których władze czechosłowackie uzyskały możliwość zakupu nadwyżek sprzętu amerykańskiego pochodzącego z demobilu. W trzy dni później została podana do prasy informacja o zgodzie Rady Dyrektorów Banku Eksportowo-Importowego, wydanej 29 V, na udzielenie Czechosłowacji kredytu w wysokości 20 mln dolarów na zakup bawełny. Warunki spłaty pożyczki dzięki interwencji Steinhardta jeszcze przed wyborami, na początku maja zostały złagodzone i rozciągnięte nie na 15, lecz na 24 miesiące. Ambasador był orędownikiem tego kredytu, gdyż zależało mu na „zmniejszeniu zależności przemysłu tekstylnego od Związku Radzieckiego”. Odpowiednia umowa została podpisana 3 VII. Ponadto rozpoczęto w Waszyngtonie negocjacje na temat określenia warunków kredytu w wysokości 50 mln dolarów na odbudowę gospodarki czechosłowackiej, gdyż – jak to stwierdził Byrnes 19 VII w telegramie do Steinhardta – „udzielenie [tego kredytu] Czechosłowacji jest obecnie pożądane jako cel polityki zagranicznej”²⁷.

Zachowanie władz czechosłowackich na arenie międzynarodowej, polegające na manifestacyjnym podkreślaniu swej lojalności wobec ZSRR, nie sprzyjało realizacji polityki „pomostu między Wschodem a Zachodem”. Pod koniec sierpnia nawet na tym tle doszło do poważnego kryzysu w stosunkach amerykańsko-czechosłowackich. Niezależnie od tego rozmowy na temat kredytu na odbudowę gospodarki czechosłowackiej poważnie przeciągały się ze względu na niechęć strony czechosłowackiej do podporządkowania się warunkom stawianym przez amerykańskiego negocjatora. Acheson w depeszy z 29 VIII do Steinhardta brał pod uwagę dojsie do porozumienia dopiero po miesiącu lub dwóch²⁸.

Następnego dnia przebywający na konferencji pokojowej 21 państw w Paryżu Byrnes przesłał Achesonowi telegram, który stanowił punkt zwrotny w stosunku Stanów Zjednoczonych do Czechosłowacji. Sekretarz stanu oskarżył w nim delegatów czechosłowackich na konferencję pokojową o popieranie zaprezentowanej przez radzieckiego wiceministra spraw zagranicznych Andrieja Wyszyńskiego tezy, iż USA dążą do „ekonomicznego zniewolenia Europy poprzez politykę polegającą na udzielaniu jałmużny”. Byrnes wyciągnął z tego wniosek, że postępowanie delegacji czechosłowackiej odpowiada „ogólnemu trendowi rządu w Czechosłowacji, zdominowanemu przez komunistów” i wypowiedział się za wstrzymaniem dalszej realizacji kredytu na zakup nadwyżek pochodzących z demobilu. Doszedł też do konkluzji mającej znacznie szerszy charakter, gdyż dotyczącej wszystkich krajów Europy Środkowo-Wschodniej: „Jestem przekonany, że nadszedł czas, gdy powinniśmy uczynić wszystko przy użyciu wszelkich właściwych środków, aby pomóc naszym przyjacielom w Europie Zachodniej i Włoszech w sprawie sprzedaży towarów pochodzących z demobilu oraz przy użyciu innych środków, które są osiągalne, zamiast dalej

²⁷ Tamże, s. 196–197, 200–206, 224.

²⁸ FRUS, vol. VI, s. 215.

kontynuować pomoc materiałową dla państw Europy Wschodniej, obecnie zaangażowanych w kampanię oczerniania Stanów Zjednoczonych i fałszywe tłumaczenie naszych motywów działania. Jestem pewien, że wszelki inny sposób postępowania nie zostanie zrozumiany przez naród amerykański”²⁹. W niecały miesiąc później Byrnes był już ostatecznie zdecydowany na dokonanie rewizji dotychczasowej polityki ekonomicznej Stanów Zjednoczonych wobec Europy Środkowo-Wschodniej³⁰, do czego przyczyniła się linia polityczna przyjęta przez rząd czechosłowacki i następnie realizowana na forum konferencji pokojowej w Paryżu.

13 IX Stany Zjednoczone zawiesiły realizację kredytu na zakup nadwyżek z demobilu. Z oferowanej jej kwoty 50 mln dolarów strona czechosłowacka zdołała wykorzystać do tego momentu tylko niecałe 10 mln dolarów. 17 IX Byrnes zalecił ponadto Achesonowi przerwanie rozmów na temat kredytu Banku Eksportowo-Importowego na odbudowę gospodarki czechosłowackiej, o czym 28 IX zawiadomiono ambasadę czechosłowacką w Waszyngtonie. Tydzień wcześniej radca ambasady czechosłowackiej w Waszyngtonie Josef Hanč został poinformowany, iż mimo uzgodnienia 4 IX tekstu not, które miały być wymienione przy okazji udzielenia Czechosłowacji wspomnianego kredytu (w notach zawarte było zobowiązanie rządu czechosłowackiego do „adekwatnego i efektywnego” zrekompensowania obywatelom amerykańskim strat poniesionych w związku ze „znacjonalizowaniem” lub „zarekwirowaniem” ich własności), porozumienie dotyczące kredytu nie zostanie zawarte dopóty, dopóki nie zostaną rozpoczęte w Pradze negocjacje na temat odszkodowań i nie osiągną istotnego postępu³¹.

Zapoczątkowana przez Byrnesa jesienią 1946 r. polityka nieangażowania się Stanów Zjednoczonych w odbudowę gospodarczą Czechosłowacji, ze względu na manifestowanie przez jej czynniki oficjalne sympatii proradzieckich oraz niechęć do spłaty odszkodowań, doprowadziła do pewnej rozbieżności stanowisk między obu mocarstwami anglosaskimi. Brytyjczycy, niezależnie od poważnych trudności, które również napotykali w związku z dążeniem do wyegzekwowania odszkodowań za upaństwowione mienie obywateli brytyjskich w Czechosłowacji (dopiero we wrześniu 1949 r. problem ten doczekał się rozwiązania), uważali, że Amerykanie nie biorą pod uwagę różnic istniejących pomiędzy sytuacją poszczególnych państw Europy Środkowo-Wschodniej. Władze brytyjskie stały na stanowisku, że Czechosłowacji nie należy uważać za zależną w tym samym stopniu od polityki radzieckiej, jak pozostałe kraje tego regionu. Wyciągały stąd wniosek, iż postępowanie strony amerykańskiej nie przyczynia się do wzmocnienia więzów Czechosłowacji ze światem zachodnim³².

20 IX 1946 r. Departament Stanu odmówił władzom brytyjskim zgody na sprzedaż stronie czechosłowackiej w całości 24 bombowców brytyjskich (dywizjon), gdyż części zapasowe i śmigła do samolotów pochodziły z amerykańskich dostaw Lend-Lease. Spowodowało to interwencję brytyjskiego ministra spraw

²⁹ Tamże, s. 216–217.

³⁰ Por. Lundestad, *op. cit.*, s. 170–171.

³¹ FRUS, 1946, vol. VI, s. 220, 222, 224, 229; „The Department of State Bulletin”, nr 411, 18 V 1947, s. 960; por. Lundestad, *op. cit.*, s. 167–170.

³² Lundestad, *op. cit.*, s. 171–172.

zagranicznych Ernesta Bevina podczas spotkania 25 IX z Byrnesem w Paryżu. 12 X Bevin wystosował nawet pismo w tej sprawie do swego amerykańskiego kolegi. Zwrócił uwagę, że Brytyjczycy sprzedali już Czechosłowacji trzy dywizjony myśliwców bez komponentów amerykańskich. Ostrzegął Byrnese, że jeżeli porozumienie brytyjsko-czechosłowackie w sprawie dostawy bombowców nie byłoby zaakceptowane w przyjętej już formie, „jedynym rezultatem mogłoby być otrzymanie przez Czechów samolotów od ZSRR”. „Jestem przekonany – pisał Bevin – że zgodzisz się ze mną, iż to nie przyniosłoby nam korzyści. Czechosłowackie Siły Powietrzne obecnie poszukują na Zachodzie, a nie na Wschodzie wskazówek i rad, podtrzymując w ten sposób bardzo ważne kontakty z państwami zachodnimi. Nasza polityka polega na zachowaniu tego związku, aczkolwiek zapewniliśmy sobie, by wymogi bezpieczeństwa nie zostały naruszone poprzez sprzedaż uzbrojenia”. W dalszej części pisma Bevin wyrażał nadzieje, że Byrnes „w drodze wyjątku” zgodzi się na transakcję obejmującą części sprzętu pochodzące z dostaw amerykańskich³³.

Byrnes był wówczas zadowolony z raportów Steinhardta z Pragi. Zdawały się one bowiem potwierdzać słuszność przyjętej przezeń linii postępowania wobec władz czechosłowackich. Ambasador relacjonował mu spotkanie z Gottwaldem w dniu 7 X, podczas którego czechosłowacki premier „wydawał się być pod wrażeniem” kroków podjętych przez Waszyngton. W obecności Steinhardta wydał polecenie wstrzymania przez prasę propagandy antyamerykańskiej oraz kazał sobie dostarczyć listę przedsiębiorstw amerykańskich przejętych przez państwo. Przed 11 X odbyły się też dwa długie posiedzenia gabinetu czechosłowackiego, poświęcone problemowi stosunków czechosłowacko-amerykańskich. Według czechosłowackiego ministra spraw zagranicznych Jana Masaryka „rząd czechosłowacki, włączając ministrów komunistycznych, był poważnie zaniepokojony »zmienionym stanowiskiem« rządu amerykańskiego wobec Czechosłowacji oraz zdecydowany usunąć przyczyny tego stanu rzeczy bez zwłoki lub wykrętów”. Steinhardt uważał, że akcja Byrnese „przywróciła szacunek rządu czechosłowackiego do Stanów Zjednoczonych”. Pełen optymizmu przewidywał, że przed końcem 1946 r. uda się podpisać umowę dotyczącą odszkodowań. W związku z tym Stany Zjednoczone powinny być przygotowane na przyznanie pożyczki na odbudowę gospodarki czechosłowackiej. „Uważam za pożądane – depeszował 11 X do Byrnese – aby fundusze obecnie zarezerwowane przez Bank Eksportowo-Importowy na ten cel nadal pozostawały przeznaczone dla Czechosłowacji”³⁴.

Byrnes, podbudowany raportami Steinhardta, zdecydował się zgodzić na brytyjsko-czechosłowacką transakcję dotyczącą samolotów bombowych, motywując to m.in. tym, iż była ona negocjowana, „zanim Brytania dowiedziała się o naszej nowej polityce”. Odpowiednią informację na ten temat otrzymała ambasada brytyjska w Waszyngtonie 16 X. Jednocześnie sekretarz stanu nie był skłonny iść daleko w swoich ustępstwach, zwracając 14 X uwagę Steinhardtowi, że życzyłby sobie „znacznie bardziej istotnych dowodów czechosłowackiej niezależności i przyjaźni do Stanów Zjednoczonych przed wznowieniem jakiegokolwiek formy pomocy ekonomicznej”³⁵.

³³ FRUS, 1946, vol. VI, s. 223, 231 – 232.

³⁴ Tamże, s. 229 – 231.

³⁵ Tamże, s. 233.

Tego dnia w Waszyngtonie dokonano wymiany not między stronami amerykańską i czechosłowacką odnośnie do wzajemnej polityki handlowej oraz ogólnych zasad, które miały być przyjęte przy wypłacaniu odszkodowań. W opublikowanych tydzień później przez Departament Stanu dokumentach zapowiedziano wszczęcie rozmów „w możliwie najszybszym czasie” celem zawarcia „wszechstronnego traktatu przyjaźni i handlu, który uregulowałby ku ich obustronnej satysfakcji stosunki ekonomiczne między obu krajami”. Ze względu na stanowisko amerykańskie nie wstawiono do porozumienia wzmianek na temat ewentualnych kredytów³⁶. 27 XI Acheson poinformował Steinhardta, że fundusze mogą być dla Czechosłowacji rezerwowane tylko nieformalnie, i to na niższym poziomie od uprzednio zapowiadanego, oraz że nie istnieje żadna gwarancja niewydatkowania ich na potrzeby innego państwa³⁷.

Byrnes już pod koniec września zaproponował Bevinowi podział ról odnośnie do współpracy amerykańsko-brytyjskiej na obszarze wschodnich wybrzeży Morza Śródziemnego. Pomoc ekonomiczna dla Turcji i Grecji przerzucona zostałaby na barki amerykańskie. Pod koniec października Departament Stanu przyjął wytyczne, iż nawet w wypadku pomocy militarnej dla Turcji i Grecji Stany Zjednoczone gotowe byłyby wesprzeć Wielką Brytanię dostawami broni dla tych państw pod warunkiem nieangażowania się bezpośrednio w transakcje z zainteresowanymi stronami. Toteż pod koniec 1946 r. ambasador amerykański w Ankarze otrzymał poparcie swoich przełożonych dla przyznania Turcji dodatkowych 25 mln dolarów z puli dotychczas przeznaczonej dla Czechosłowacji³⁸. Podczas zaś zainicjowanej przez Brytyjczyków wymiany poglądów między przedstawicielami Departamentu Stanu i ambasady brytyjskiej w Waszyngtonie w dniu 6 XI na temat polityki ekonomicznej wobec Europy Środkowo-Wschodniej Amerykanie odnieśli się z rezerwą do brytyjskiego planu przyznania Czechosłowacji 2,5 mln funtów (10 mln dolarów) na zakup nadwyżek z demobilu. Pozostawili jednak swoim partnerom swobodę decyzji w tym względzie. Porozumienie brytyjsko-czechosłowackie było zresztą wynegocjowane wyłącznie na szczeblu technicznym³⁹.

Powoli więc nowa polityka ekonomiczna Byrnesea, sprzyjająca tylko tym państwom, które jeszcze nie znalazły się w orbicie bezpośredniego oddziaływania Związku Radzieckiego, wprowadzana była w życie, stanowiąc zapowiedź przyszłej amerykańskiej doktryny politycznej prezydenta Harry'ego Trumana. W Waszyngtonie sądzono ponadto, że wyrażana przez Stany Zjednoczone polityka dezaprobaty dla działań rządu czechosłowackiego przyczyni się do wzmocnienia pozycji w nim niekomunistycznych członków gabinetu⁴⁰. Do przyjęcia takiej oceny przyczyniał się zresztą sam Beneš, wypowiadając się w tym duchu 20 XII wobec Steinhardta. Bolejąc nad podaniem przez Stany Zjednoczone do publicznej wiadomości faktu zawieszenia negocjacji w sprawie kredytu na odbudowę gospodarki czechosłowackiej, utrzymywał jednak, iż on sam i tzw. umiarkowani w rządzie uzyskali dzięki pociągnięciu amerykańskiemu

³⁶ Tamże, s. 219; „The Department of State Bulletin”, nr 387, 1 XII 1946, s. 1004–1006.

³⁷ FRUS, 1946, vol. VI, s. 236–237.

³⁸ Lundestad, *op. cit.*, s. 171–173, 518, przyp. 136.

³⁹ FRUS, 1946, vol. VI, s. 235–236; Lundestad utrzymuje, że Amerykanie interweniowali nawet u Brytyjczyków przeciwko przyznawaniu owej pożyczki (*op. cit.*, s. 172).

⁴⁰ Tamże, s. 172, 518, przyp. 130.

większe możliwości przeciwstawiania się „komunistycznym ekstremistom”. Beneš bronił jednak postępowania przedstawicieli Czechosłowacji głosujących każdorazowo w Paryżu za stanowiskiem radzieckim. Jego zdaniem w zamian za to ZSRR „skrupulatnie powstrzymywał się od ingerencji w wewnętrzne sprawy Czechosłowacji”, co umożliwiała tzw. umiarkowanym dokonywanie „stałego postępu w doprowadzaniu kraju z powrotem na drogę demokratyczną”⁴¹. Prezydent zapominał, iż dyplomacja czechosłowacka przyczyniała się swoim zachowaniem do ugruntowywania w Stanach Zjednoczonych przekonania o braku samodzielności Czechosłowacji na arenie międzynarodowej.

W pierwszym kwartale 1947 r. w stosunkach amerykańsko-czechosłowackich nadal trwała stagnacja. W lutym i marcu Steinhardt przebywał na konsultacjach w Waszyngtonie. Dopiero 24 marca rozpoczęły się w Pradze rozmowy na temat odszkodowań za upaństwowione przedsiębiorstwa obywateli amerykańskich. Negocjacje te, jak się wkrótce okazało, nie prowadziły do ustaleń uznanych za satysfakcjonujące przez stronę amerykańską. Ponadto impas zarysował się w prowadzonych od początku roku w Berlinie pertraktacjach między przedstawicielami Czechosłowacji a amerykańskimi władzami okupacyjnymi na temat opłat za tranzyt towarów przez połączone strefy okupacyjne Niemiec, podlegające Stanom Zjednoczonym i Wielkiej Brytanii⁴².

Ta ostatnia kwestia w powiązaniu z zawartym 10 III czechosłowacko-polskim układem przyjaźni i wzajemnej pomocy zwróciła uwagę dyplomatów amerykańskich na problem związków Czechosłowacji ze światem zachodnim. Już 3 III piastujący funkcję przewodniczącego partii narodowo-socjalistycznej wicepremier Petr Zenkl wskazał amerykańskiemu chargé d'affaires Johnowi Bruinsowi na trudności związane z przeciwstawieniem się postulowanemu przez Stalina układowi politycznemu z Polską, ze względu na niechęć wojskowych władz amerykańskich do przyznania stronie czechosłowackiej udogodnień tranzytowych, czyli złagodzenia żądań odnośnie do opłat w dolarach za tranzyt. Przeciwnicy dalszego wzmocnienia związków Czechosłowacji z blokiem państw skupionych wokół ZSRR tracili kontrargument w stosunku do tezy podtrzymywanej przez zwolenników układu z Polską, którzy twierdzili, że przyniesie on republice poważne korzyści gospodarcze⁴³.

W Waszyngtonie nagle uświadomiono sobie, że – jak to sformułował Acheson w telegramie z 25 III do politycznego doradcy w sprawach niemieckich Roberta Murphy'ego – „powstaje problem całej orientacji polityki czechosłowackiej, jak również naszego własnego celu w utrzymaniu kontaktu między Czechosłowacją a państwami zachodnimi”. Urzędujący sekretarz stanu wskazywał, że „czechosłowacki handel tranzytowy przez obszar Bizonii musi być kontynuowany, jeżeli nie pragniemy uznać, że Czechosłowacja ma być całkowicie zależna od Europy Wschodniej w sprawie ułatwień dotyczących handlu zagranicznego”. Niepokój Achesona był tym bardziej usprawiedliwiony, że handel Czechosłowacji z państwami zachodnimi wykazywał od roku 1946 poważną tendencję zwyżkową. Zdaniem tego polityka „utrzymanie zasad podkreślają-

⁴¹ FRUS, 1946, vol. VI, s. 238–241.

⁴² FRUS, 1947, vol. IV; *Eastern Europe; The Soviet Union*, Washington 1972, s. 200, przyp. 1, 202, przyp. 8, 198–199, przyp. 1; Ullmann, *op. cit.*, s. 46–47.

⁴³ FRUS, 1947, vol. IV, s. 197–199.

cych historyczne więzy między Czechosłowacją a Zachodem poważnie ułatwia naszą bieżącą politykę dyplomatyczną”. W związku z tym wyrażał nadzieję, że wojskowe władze amerykańskie znajdą sposób na uregulowanie kwestii zaległych płatności przez stronę czechosłowacką, dysponującą „szczupłymi zasobami dolarowymi”⁴⁴.

Miesiąc później Acheson w telegramie z 24 IV do ambasady amerykańskiej w Pradze informował, że Departament Stanu uważa, iż nadszedł odpowiedni czas na rewizję dotychczasowej polityki kredytowej wobec Czechosłowacji. Jedną z przyczyn postulowanej zmiany, wymagającej akceptacji nowego sekretarza stanu George’a Marshalla, był nadal trwający impas w sprawie uregulowania opłat tranzytowych „mimo wysiłków Departamentu, aby znaleźć korzystne rozwiązanie”. W Waszyngtonie nie traktowano jednak jako realną możliwość pozytywnego załatwienia przez Bank Eksportowo-Importowy kredytu w kwocie 50 mln dolarów na odbudowę gospodarki czechosłowackiej (potrzebny byłby zresztą powtórny wniosek władz czechosłowackich w tej kwestii) oraz przez Bank Międzynarodowy kredytu w kwocie 350 mln dolarów, przeznaczonego na ten sam cel (odpowiedni wniosek złożył ambasador Juraj Slavik 27 II 1947 r.). Departament Stanu poparł wyłącznie starania czechosłowackie o dodatkową kwotę 20 mln dolarów na zakup bawełny oraz gotów był odmrozić nie wykorzystaną sumę przekraczającą 40 mln dolarów na zakup nadwyżek z demobilu, gdyby strona czechosłowacka powróciła do tej sprawy. W następnej kolejności Czechosłowacja mogłaby otrzymać pozytywną odpowiedź na jej prośbę o pożyczkę 20 mln dolarów w sprzęcie z nadwyżek wojennych, pozostających na obszarze Stanów Zjednoczonych⁴⁵.

Ambasador Steinhardt ustosunkował się negatywnie do propozycji Achesona, dając temu wyraz w depeszy z 9 V. Uważał, że należy się jeszcze wstrzymać ze zmianą polityki kredytowej do chwili uregulowania szeregu pozostających w zawieszeniu kwestii, a w tym problemu tranzytu przez anglosaskie strefy okupacyjne Niemiec oraz odszkodowań za upaństwowione przedsiębiorstwa obywateli amerykańskich. Korzystniejsze byłoby „robienie nadziei” stronie czechosłowackiej na zmianę stanowiska Stanów Zjednoczonych w sprawie kredytów niż przejście na nowe pozycje nic w zamian nie uzyskując⁴⁶. W długim liście z 12 VI do Riddlebergera z Departamentu Stanu Steinhardt rozwijał tę myśl twierdząc, że raczej obietnice kredytów niż ich udzielenie powinny wzmocnić pozycję tzw. umiarkowanych w rządzie czechosłowackim oraz przekonać komunistów, że „muszą brać kredyty od Stanów Zjednoczonych”⁴⁷. Zarówno Steinhardt, jak i Departament Stanu byli zgodni co do tego, że Bank Eksportowo-Importowy winien ograniczyć się w przyszłości do udzielania małych pożyczek dla wzmocnienia „zachodniej orientacji” handlu czechosłowackiego. Sekretarz stanu Marshall był również przeciwnikiem udzielenia Czechosłowacji dużych kredytów⁴⁸. W Waszyngtonie nie zdecydowano się więc pod wpływem

⁴⁴ Tamże, s. 198–200; por. J. Čierny, *Nová orientácia zahraničnej politiky Československa (1941–1948)*, Bratislava 1979, s. 265, 269–270, dane procentowe dotyczące udziału państw zachodnich w handlu z Czechosłowacją w latach 1945–1947 (1945 – 57%, 1946 – 78%, 1947 – 86%).

⁴⁵ Tamże, s. 203–204.

⁴⁶ Tamże, s. 208–209.

⁴⁷ Ullmann, *op. cit.*, s. 46.

⁴⁸ FRUS, 1946, vol. IV, s. 215, 218–219.

Steinhardta na zmianę dotychczasowej polityki finansowej wobec Czechosłowacji.

W połowie 1947 r. przed władzami czechosłowackimi wyrósł niespodziewanie nowy problem, od którego rozwiązania zależała zresztą przyszłość całego kontynentu europejskiego. Każde z państw Europy musiało podjąć decyzję uczestnictwa bądź nieuczestnictwa w proponowanym przez sekretarza stanu USA Marshalla planie odbudowy zdewastowanej przez wojnę gospodarki europejskiej. „Plan Marshalla”, ogłoszony po raz pierwszy 5 VI 1947 r. na amerykańskim uniwersytecie Harvard, stanowił jeden z bardzo ważnych elementów nowej polityki prezydenta Trumana („doktryna Trumana”), który w słynnej mowie przed połączonymi izbami Kongresu amerykańskiego wygłoszonej 12 III zapowiadał pomoc ekonomiczną i militarną dla Grecji i Turcji zagrożonych, według niego, w swoim suwerennym bycie państwowym przez ekspansję „reżimów totalitarnych”. Niezależnie od korzyści ekonomicznych, które przynieść mógł „plan Marshalla” krajom europejskim, dawał on Stanom Zjednoczonym możliwość trwałego politycznego usadowienia się w Europie. USA uzyskiwałyby też szansę przynajmniej pośredniego uczestnictwa w życiu ekonomicznym państw w Europie Środkowo-Wschodniej, z czego, jak mogło się zdawać, Stany Zjednoczone zaczynają rezygnować na jesieni 1946 r.

Ocena sytuacji wewnętrznej republiki w przededniu podjęcia przez władze tego kraju decyzji o uczestnictwie lub odrzuceniu możliwości udziału w inicjatywie amerykańskiej, zwanej „planem Marshalla”, nie dawała Steinhardtowi powodów do pesymizmu. Wprawdzie nie ukrywał, że polityka zagraniczna Czechosłowacji ze względu na bierność ministra Masaryka stała się domeną komunistów, na współpracę z którymi przywódcy tzw. partii umiarkowanych nie mogli liczyć, ale nie obawiał się, by nad owymi przywódcami zawisła groźba wyeliminowania z życia politycznego według scenariusza węgierskiego z końca maja i początku czerwca 1947 r. W raporcie do centrali z 12 czerwca przestrzegał przed przeprowadzaniem analogii między Węgrami, gdzie pozbawiona została samodzielności partia drobnych rolników oraz dokonana została zmiana rządu (premier Ferenc Nagy, członek tej partii, przebywając za granicą odmówił powrotu do kraju), a Czechosłowacją, w której nie stacjonowały wojska radzieckie. Oskarżał prasę amerykańską, że wyciągając zbyt pochopne wnioski działa na szkodę sił niekomunistycznych w Czechosłowacji oraz utrudnia politykę Stanów Zjednoczonych wobec republiki. Trzy dni wcześniej Steinhardt stwierdzał zdecydowanie, że „biorąc pod uwagę względnie stabilną sytuację wewnętrzną w Czechosłowacji”, uważa „za nieprawdopodobne, by tego rodzaju rewolucyjne wydarzenia, jakie ostatnio miały miejsce na Węgrzech, miały powtórzyć się w Czechosłowacji w najbliższym czasie”⁴⁹.

Przewidywania ambasadora amerykańskiego w tym wypadku okazały się trafne. W danym jednak momencie najistotniejszą sprawą dla przyszłej pozycji Czechosłowacji na arenie międzynarodowej miał być stosunek jej kierownictwa do „planu Marshalla”. Przed rządem czechosłowackim otwierała się możliwość odbudowy gospodarki kraju w ramach szerokiej koncepcji amerykańskiej otwartej nie tylko dla państw Europy Zachodniej, ale również Środkowo-Wschod-

⁴⁹ Tamże, s. 206–208, 212 oraz przyp. 1; por. T. Przybylski, *Kryzys węgierski*, „Przegląd Polski”, nr 7, lipiec 1947, s. 20–23.

niej⁵⁰. Ekonomiczna ofensywa Stanów Zjednoczonych niosła nie tylko zagrożenie dla sił komunistycznych zachodniej części kontynentu poprzez spodziewaną likwidację radykalnych nastrojów wśród tamtejszych społeczeństw. Mogła również przyczynić się do osłabienia pozycji komunistów w Europie Środkowo-Wschodniej, zmuszając ich do uwzględniania z konieczności wymogów międzynarodowej współpracy, nie zawsze pokrywających się z interesami politycznymi, które reprezentowali. Toteż w ZSRR po chwilowym wahanu⁵¹ zwyciężył w kierowniczym gremium pogląd o szkodliwości „planu Marshalla” dla Związku Radzieckiego i sprzymierzonych z nim państw wschodnioeuropejskich.

Rząd czechosłowacki ustosunkował się 4 VII pozytywnie do oferty amerykańskiej. Po konsultacjach czechosłowackiej delegacji w składzie: Gottwald, Masaryk i minister sprawiedliwości Prokop Drtina ze Stalinem i radzieckim ministrem spraw zagranicznych Wiaczesławem Mołotowem w dniu 9 lipca, rząd czechosłowacki ponownie rozpatrzył sprawę na posiedzeniu 10 VII, zmieniając swoją poprzednią decyzję⁵².

Zaproszenie delegacji czechosłowackiej do Moskwy zostało oznajmione 7 VII. Na pytanie zadane przez ambasadora brytyjskiego Nicholisa, jakie problemy przedstawiciele Czechosłowacji zamierzają poruszyć w rozmowie z przywódcami ZSRR, Masaryk wymienił na pierwszym miejscu kwestię traktatu politycznego z Francją, a następnie sprawy ekonomiczne oraz dokonanie ogólnego przeglądu wydarzeń⁵³. W rzeczywistości sprawa „planu Marshalla” zepchnęła inne problemy na drugi plan.

Podczas spotkania z czechosłowacką delegacją 9 VII Stalin oświadczył, że mocarstwa anglosaskie „pod płaszczykiem pożyczek” usiłują „stworzyć zachodni blok i izolować Związek Radziecki”. Jeśli przedstawiciele Czechosłowacji udaliby się do Paryża na konferencję poświęconą „planowi Marshalla”, udowodniliby — jego zdaniem — iż „dają się użyć jako narzędzie przeciw ZSRR. Tego zaś naród radziecki i rząd radziecki nie zniósłby”. „Uważamy całą sprawę za problem zasadniczy — podkreślił Stalin — od którego zależy nasza przyjaźń z Czechosłowacją”⁵⁴.

Po otrzymaniu depechy od Gottwalda⁵⁵ rząd czechosłowacki zebrał się na nadzwyczajnym posiedzeniu 10 VII. Wywiązała się burzliwa dyskusja, która wszakże nie dotyczyła kwestii odwołania udziału w konferencji paryskiej. Wszyscy obecni zgodzili się bowiem z góry bez głosowania, że przedstawiciel Czechosłowacji nie będzie obecny podczas obrad w Paryżu, mimo iż gospodarze konferencji, ministrowie spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii Bevin oraz Francji Georges Bidault, otrzymali już w tej kwestii odpowiedź pozytywną. Jedynie

⁵⁰ Por. rozważania na ten temat: Lundestad, *op. cit.*, s. 397–408.

⁵¹ PRO, FO-371, t. 65084, N. 8623/581/12, pismo Nicholisa do Hankeya, 15 VII 1947 zawiera interesującą relację z rozmowy Drtiny z Mołotowem; *Zápis o návštěvě u generalissimusa J. V. Stalina 9 července 1947*, [w:] P. Drtina, *Československo můj osud, svazek 2, kniha 2*, Toronto 1982, s. 683. Stalin wyraźnie stwierdził, że początkowo po przyjeździe Mołotowa z Paryża myślał o uczestnictwie w konferencji poświęconej „planowi Marshalla” i zamierzał opuścić ją w wypadku, gdyby zaistniała taka potrzeba, por. K. Kaplan, *Nekrvavá revoluce*, Toronto 1985, s. 74.

⁵² *Na rozhraní...*, s. 121–125.

⁵³ PRO, FO-371, t. 65084, N. 7939/581/12, telegram Nicholisa do FO nr 740, 7 VII 1947 r.

⁵⁴ *Zápis o návštěvě...*, Drtina, *op. cit.*, s. 683–688; por. Kaplan, *op. cit.*, s. 75.

⁵⁵ Tekst depechy Gottwalda z 10 VII do rządu czechosłowackiego, FRUS, 1947, vol. III, The British Commonwealth, Europe, Washington 1972, s. 319–320.

wicepremier z ramienia partii narodowo-socjalistycznej Petr Zenkl próbował przekonać pozostałych ministrów, że należy dobrze rozważyć zmianę decyzji, ponieważ udział w „planie Marshalla” mógłby przynieść Czechosłowacji korzyści. Sporne były tylko trzy sprawy: dlaczego istnieją w Moskwie wątpliwości co do szczerze przyjaznego stosunku rządu czechosłowackiego do ZSRR, dlaczego najwyższe władze republiki uprzednio zaakceptowały zaproszenie do Paryża oraz jak uzasadnić zmianę decyzji. Na następnym posiedzeniu rządu 15 VII socjaldemokratyczny minister aprowizacji Vaclav Majer, nie uczestniczący w poprzednich obradach gabinetu, określił nowe stanowisko rady ministrów jako błędne⁵⁶.

Wolta, której dokonały władze czechosłowackie, nie była właściwie zaskoczeniem dla polityków amerykańskich. W liście prywatnym do Riddleberga z 16 VII Steinhardt przyznawał, że „niespodziankę” stanowiła natomiast szybka początkowa akceptacja uczestniczenia w konferencji paryskiej⁵⁷. Historyk norweski Lundestad posuwa się nawet do twierdzenia, że ambasador amerykański nie życzył sobie udziału Czechosłowacji w „planie Marshalla”⁵⁸. Sam sekretarz stanu w telegramie z 9 VII do podsekretarza stanu do spraw ekonomicznych Williama Clayтона informował, że „Departament jest przekonany, iż odkąd Czesi wyraźnie pragną uczestniczyć w rozmowach paryskich, ich udział lub nieobecność będą prawie całkowicie zależały od stopnia nacisku Moskwy”. Brytyjski minister Bevin był tego samego zdania. Marshall odrzucał też propozycję Clayтона z 5 VII, aby zachęcić stronę czechosłowacką do włączenia się w amerykański plan odbudowy gospodarczej Europy, oferując rządowi czechosłowackiemu 50 mln dolarów pożyczki z Banku Eksportowo-Importowego⁵⁹. W rzeczywistości proponowane przez podsekretarza stanu posunięcie nie mogło mieć żadnego wpływu na decyzję władz czechosłowackich. Zależała ona od stopnia determinacji przedstawicieli tzw. partii umiarkowanych w rządzie. Ci natomiast ulegli nawet bez próby podjęcia walki naciskowi Gottwalda, wykonującego dyktando Stalina. Zaprzepaścili tym samym poważną szansę wzmocnienia więzów gospodarczych i politycznych Czechosłowacji ze światem zachodnim.

Odrzucenie przez Czechosłowację udziału w dyskusji nad „planem Marshalla” skłaniało polityków amerykańskich do zastanowienia się nad dalszą linią polityczną Stanów Zjednoczonych wobec tego kraju. W dniu 22 VII dyrektor wydziału spraw europejskich w Departamencie Stanu, H. Freeman Matthews, przygotował dla podsekretarza stanu Deana Achesona memorandum w tej sprawie. Przewidywał, iż KPCz przystąpi do akcji mającej na celu dezintegrację słowackiej partii demokratycznej przy zapewnieniu sobie neutralności czeskich partii niekomunistycznych, do przeprowadzenia czystek w partii narodowo-socjalistycznej i ludowej oraz spróbuje dokonać rozłamu w partii socjaldemokratycznej celem podporządkowania jej sobie. Matthews zakładał więc, iż istnieje duże prawdopodobieństwo, że komuniści przystąpią do energicznego działania. Nie wyciągał z tego wniosków, które prowadziłyby do przewarto-

⁵⁶ Drtina, *op. cit.*, s. 75–76, 391, przyp. 116; FRUS, 1947, vol. III, s. 313–314, 316, 320; Ullmann, *op. cit.*, s. 76.

⁵⁷ Tamże, s. 80; Lundestad, *op. cit.*, s. 178.

⁵⁸ Tamże, s. 520, przyp. 157.

⁵⁹ FRUS, 1947, vol. IV, s. 218–219; FRUS, 1947, vol. III, s. 311.

ściowania dotychczasowej polityki amerykańskiej wobec Czechosłowacji. Utwierdzał się natomiast w przekonaniu, iż nie należy zmieniać negatywnego stanowiska USA w kwestii przyznawania większych kredytów na odbudowę i handel z Czechosłowacją, aby nie pomagać komunistom w realizacji 2-letniego planu gospodarczego. Stany Zjednoczone powinny jedynie popierać rozwój stosunków kulturalnych oraz prywatnej wymiany handlowej między obywatelami obu państw, a także dążyć do rozwiązania „w przyjaznym duchu koncesji i współpracy” zaległych kwestii wynikających z amerykańskich dostaw Lend Lease’u oraz długów zaciągniętych przez armię amerykańską, przebywającą na terytorium czechosłowackim w roku 1945. Urzędnik Departamentu Stanu, zalecając „wzmocnienie kontaktów z przywódcami grup niekomunistycznych”, jednocześnie dawał wyraz swemu przeświadczeniu, iż należy ich odwozić od „zbyt bojowego” manifestowania postaw antykomunistycznych, uświadamiając „niebezpieczeństwo”, jakie mogłoby to za sobą pociągnąć. Matthews postulował natomiast na wypadek terroru policyjnego lub zamachu stanu ze strony KPCz zainicjowanie publicznej dyskusji na temat „charakteru i zasięgu radzieckiej odpowiedzialności” na forum Organizacji Narodów Zjednoczonych oraz udzielenie azylu politycznego uciekinierom z Czechosłowacji w amerykańskich strefach okupacyjnych Niemiec i Austrii⁶⁰.

Tego samego dnia, tj. 22 VII, również ambasador Steinhardt w depeszy do Departamentu Stanu próbował nakreślić pozytywny program polityki amerykańskiej wobec Czechosłowacji. Podobnie jak poprzednio, nadal jednak trwał na stanowisku nieudzielania jej znaczących kredytów zarówno państwowych, jak i prywatnych. Twierdził bowiem, iż komuniści czechosłowaccy nie wyrażają zgody na pełną ekonomiczną współpracę z Zachodem, „dopóki nie zostanie niedwuznacznie zademonstrowane, że bez tej współpracy nad przemysłem czeskim zawiśnie groźba załamania”. Według Steinhardta moment taki powinien nadejść w ciągu niespełna roku. Wówczas też nastąpi „wzmocnienie pozycji umiarkowanych przywódców w rządzie czechosłowackim”. Do tego czasu Stany Zjednoczone powinny publicznie zmanifestować poparcie dla przywódców partii niekomunistycznych, zawierając z Czechosłowacją konwencję kulturalną, podobną do podpisanej w dniu 16 VI 1947 r. przez przedstawicieli rządów brytyjskiego i czechosłowackiego, mimo iż, zdaniem ambasadora, „tego rodzaju konwencja może mieć niewielkie praktyczne znaczenie”. Steinhardt rekomendował również zajęcie „pojedynczego stanowiska” w nadchodzących negocjacjach na temat opłat za tranzyt towarów czechosłowackich przez amerykańską i brytyjską strefę okupacyjną Niemiec, a także wystąpił obecnie z propozycją wprowadzenia do porządku dziennego nadchodzącej sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ sprawy „węgierskiego *coup d’etat*” po to, by skłonić przywódców KPCz do postępowania „z większą ostrożnością, niż w innym wypadku mieliby to ochotę czynić”⁶¹.

Nawet więc w sytuacji, gdy walka o władzę w Czechosłowacji zdawała się wkraczać w decydującą fazę, dyplomaci amerykańscy nie zdołali wypracować programu, który miałby większe praktyczne znaczenie dla przywódców partii niekomunistycznych. Zawarcie 29 VIII z władzami czechosłowackimi porozu-

⁶⁰ Ullmann, *op. cit.*, s. 133–135.

⁶¹ FRUS, 1947, vol. IV, s. 223–226.

mienia tranzytowego przez anglosaskie strefy okupacyjne Niemiec bez wątpienia ułatwiało Czechosłowacji handel z państwami zachodnimi, ale siłą rzeczy nie stanowiło żadnego zabezpieczenia dla istniejącego jeszcze w republice systemu politycznego⁶². W niewielkim tylko stopniu wzmocnieniu prestiżu partii, niekomunistycznych służyło porozumienie podpisane 25 VII, na mocy którego Stany Zjednoczone miały zapłacić ponad 5 mln dolarów z tytułu długu, zaciągniętego podczas siedmiomiesięcznego pobytu wojsk amerykańskich na terytorium republiki w roku 1945⁶³. Oddelegowanie do Bratysławy 19 IX wicekonsula amerykańskiego Claiborna Pella (nastąpiło to w wyniku sugestii Steinhardta, starającego się od czerwca 1947 r. przekonać Departament Stanu, że powinien, idąc śladem ZSRR, Wielkiej Brytanii i Francji, zainteresować się bliżej Słowacją, stanowiącą „część kraju najbardziej podatną na zamach komunistyczny”) być może podnosiło na duchu kierownictwo słowackiej partii demokratycznej, ale nie dawało mu żadnych konkretnych atutów do ręki⁶⁴. W Waszyngtonie nie zgodzono się natomiast na wystąpienie w ONZ ze skargą na postępowanie komunistów węgierskich w obawie przed możliwością radzieckich kontroskarżeń nad tym forum pod adresem amerykańskich władz okupacyjnych w Japonii⁶⁵.

W odróżnieniu od swych amerykańskich kolegów dyplomaci brytyjscy przywiązywali dużą wagę do kredytów jako środka oddziaływania na dalszy rozwój sytuacji politycznej w Czechosłowacji. Uważali, że należy zabiegać o umocnienie pozycji partii niekomunistycznych, podejmując starania o skłonienie Amerykanów do udzielenia Czechosłowacji pomocy finansowej⁶⁶. Już na początku listopada brytyjski *chargé d'affaires* Anthony Rumbold poczynił ciekawe spostrzeżenia na marginesie wystąpienia w Ustawodawczym Zgromadzeniu Narodowym 30 X komunistycznego ministra finansów Jaromira Dolanskiego. Głosząc program „reorientacji czechosłowackiego handlu zagranicznego w kierunku innych państw z gospodarką planową”, a więc ZSRR i krajów Europy Środkowo-Wschodniej, Dolansky wyrażał jednocześnie zainteresowanie długoterminowymi kredytami, których mogłyby udzielić wyłącznie Stany Zjednoczone. Rumbold dochodził do wniosku, że komuniści czechosłowaccy, pragnąc włączenia ekonomiki swego kraju w orbitę radziecką, nie mogą tego uczynić bez szerokiego importu towarów z dolarowego i szterlingowego obszaru płatniczego. Ze względu na ujemny bilans handlowy z tymi obszarami dalszy import mógłby być pokryty przez zachodnie kredyty. Rumbold zwrócił się więc 1 XI do Steinhardta z zapytaniem, czy władze czechosłowackie wystąpiły ostatnio do Stanów Zjednoczonych z prośbą o pożyczki. Ambasador amerykański zaprzeczył temu oraz oświadczył, że w obecnej chwili USA nie zamierzają przyznawać Czechosłowacji żadnych kredytów na cele ogólne⁶⁷.

Już jednak 13 XI narodowo-socjalistyczny minister handlu zagranicznego

⁶² Tamże, s. 200; PRO, FO-371, t. 65783, N 10368/11/12, raport ekonomiczny Nicholasa, nr 20, za okres 15 VII – 15 VIII 1947, telegram nr 45, 25 VIII 1947.

⁶³ Tamże, t. 65795, N 9087/207/12, telegram Nicholasa do Bevina nr 41, 1 VIII 1947, Weekly Information Summary (WIS), 25 VII – 1 VIII 1947.

⁶⁴ FRUS, 1947, vol. IV, s. 213–214.

⁶⁵ Ullmann, *op. cit.*, s. 84.

⁶⁶ PRO, FO-371, t. 65802, N 12557/351/12, notatka Warnera, 11 XII 1947.

⁶⁷ Tamże, t. 65783, N 12894/11/12, telegram Rumbolda do Bevina, nr 286E, 6 XI 1947.

Hubert Ripka wyraził wobec Steinhardta gotowość szybkiego rozwiązania problemu rekompensat (dotyczących największych udziałowców) za upaństwowione mienie obywateli amerykańskich w zamian za udzielenie Czechosłowacji kredytu bawełnianego w wysokości 20 mln dolarów. Ambasador, zwracając uwagę Departamentowi Stanu na fakt pogorszenia się pozycji czechosłowackiego handlu zagranicznego w stosunku do strefy dolarowej do tego stopnia, iż „jest niewielka nadzieja na zaspokojenie naszych żądań za upaństwowioną własność w najbliższej przyszłości”, wypowiedział się przeciwko udzieleniu Ripce pozytywnej odpowiedzi. W Waszyngtonie zdecydowano się odłożyć sprawę do momentu przedyskutowania jej ze Steinhardtem, udającym się 24 XI do Stanów Zjednoczonych⁶⁸.

Ambasador amerykański zdołał wcześniej (20 XI) odbyć rozmowę z premierem Gottwaldem, w której postawił trzy warunki swego poparcia w Departamencie Stanu dla udzielenia kredytów Czechosłowacji. Zażądał mianowicie załatwienia kwestii odszkodowań za upaństwowioną własność obywateli amerykańskich, wynegocjowania dostarczonego 22 IX stronie czechosłowackiej amerykańskiego projektu traktatu przyjaźni, handlu i nawigacji oraz zaprzestania kampanii prasowej przeciwko Stanom Zjednoczonym. Wkrótce też na polecenie Gottwalda, któremu zależało na wyrównaniu ujemnego bilansu handlowego za pomocą kredytów, prasa komunistyczna zrezygnowała z najbardziej ostrych wypowiedzi pod adresem USA. Steinhardt — poinformowany 21 XI przez wiceministra spraw zagranicznych Vladimira Clementisa o instrukcji Gottwalda dla prasy KPCz — oświadczył, że jeśli wszystkie jego warunki zostaną spełnione, poprzez w Waszyngtonie czechosłowacką prośbę o kredyt bawełniany. Zwolnione tym sposobem dolary, niepotrzebne już na zakup bawełny, rząd czechosłowacki mógłby spożytkować na wypłacenie pierwszych rat odszkodowań. Ambasador konsekwentnie więc trzymał się zasady „coś za coś”, w niczym nie zmieniając swego dawnego stanowiska w kwestii udzielenia Czechosłowacji kredytów amerykańskich⁶⁹.

Przed wyjazdem do Stanów Zjednoczonych Steinhardt spotkał się również z ambasadorem Nicholsem. Brytyjski dyplomata starał się wysondować stanowisko swego kolegi w sprawie kredytów, dochodząc do wniosku, że „poglądy Steinhardta mają tendencję, prawdę powiedziawszy, ewoluowania z dnia na dzień i nie wiem, jaką ostatecznie linię przyjmie on wraz z Departamentem Stanu”. Niemniej jednak Nichols pokładał nadzieję w możliwości zmiany w podejściu do zagadnienia pożyczek ze strony ambasadora amerykańskiego, ponieważ dostrzegł, iż Steinhardt „ma znacznie bardziej otwarty umysł na tę sprawę i jego ostatnie słowa do mnie wskazywały, iż problem [przyznania kredytów] jest w rzeczywistości kwestią uzgodnienia w czasie”. Brytyjczykowi zależało zaś na znalezieniu takiej formy pomocy ekonomicznej dla Czechosłowacji, która „dodałaby otuchy niekomunistom i udowodniła im, że ich kraj nie został porzucony przez Zachód”. Jednocześnie Stany Zjednoczone powinny zadbać o to, aby „w tym samym czasie uniknąć wszelkiej akcji, która faktycznie byłaby wsparciem dla komunistów, umożliwiającym im wzmocnienie ich władzy”. Kre-

⁶⁸ FRUS, 1947, vol. IV, s. 242.

⁶⁹ Tamże, s. 246–248.

dyty należałoby więc przeznaczyć na konkretne cele tak, aby minister finansów nie mógł nimi dowolnie dysponować, zgodnie z interesem politycznym KPCz. Nichols żywił bowiem „instynktowną” obawę, iż „następne dwa lub trzy miesiące, tj. do marca, mogą być bardzo krytyczne” w Czechosłowacji, w której wybory, jak przewidywano, miały się odbyć nie wcześniej niż w maju 1948 r.⁷⁰

W Foreign Office jeszcze raz przeanalizowano możliwości brytyjskiego oddziaływania na amerykańską politykę kredytową wobec Czechosłowacji. Obawiano się jednak, by podania czechosłowackie o większe kredyty, wymagające zgody Kongresu USA, nie odbiły się negatywnie na zakresie pomocy Stanów Zjednoczonych dla państw, które przyjęły ofertę „planu Marshalla”. W Foreign Office sformułowano 4 XII stanowisko, według którego Wielka Brytania „nie powinna przyjmować inicjatywy w wywieraniu nacisków w kierunku przyznania pomocy Europie Wschodniej, ale powinna być przygotowana do udzielenia poparcia [odpowiedniej] propozycji, jeśli i gdy zostanie ona uczyniona przez inne ośrodki”. Gdyby więc Stany Zjednoczone były skłonne do uczynienia jakiegoś gestu pod adresem Czechosłowacji, wówczas Wielka Brytania wyraziłaby dla tego posunięcia aprobatę „z tej racji, iż [posunięcie] owo byłoby obliczone na wzmocnienie pozycji elementów antykomunistycznych w Czechosłowacji”. Denis Allen z ambasady brytyjskiej w Waszyngtonie otrzymał 16 XII instrukcję, aby w „odpowiednim momencie” przekazać Departamentowi Stanu pismo Nicholasa do Foreign Office z 28 XI, zawierające poglądy ambasadora na temat celowości pożyczek amerykańskich, oraz depeszę Nicholasa do Foreign Office z 8 XII, nawiązującą do zapowiedzi Stalina z dnia 29 listopada dostarczenia Czechosłowacji 400 tys. ton zboża⁷¹.

Pod koniec listopada Gottwald zwrócił się bowiem z apelem do Stalina o zwiększenie obiecanych delegacji czechosłowackiej, podczas jej lipcowego pobytu w Moskwie, dostaw zboża z 200 tys. ton do 350 tys. ton. Stalin podwyższył tę dostawę o dalszych 50 tys. ton. W dniu 11 XII zaś przebywający w stolicy ZSRR minister handlu zagranicznego Ripka podpisał umowę handlową, obejmującą m.in. zobowiązania strony radzieckiej dostarczenia wspomnianego zboża (oprócz tego Czechosłowacja miała również otrzymać 200 tys. ton pasz). Stronie czechosłowackiej została również przyznana oddzielną umową pożyczka w kwocie 1 mld koron w celu ułatwienia importu ze Związku Radzieckiego. Zboże miało być spłacone w ciągu dwóch lat dostawami produktów przemysłu lekkiego. Umowa z 11 XII, stanowiąca podstawę do zwiększenia obrotów handlowych między obu państwami, oznaczała też krok na drodze lansowanej przez komunistów reorientacji czechosłowackiej gospodarki w kierunku wschodnim⁷².

Fakt ten właśnie został odnotowany z niepokojem przez Brytyjczyków, którzy dochodzili do wniosku, iż należałoby posłużyć się nim jako argumentem w rozmowie z Amerykanami celem przekonania ich o sensowności zmiany

⁷⁰ PRO, FO-371, t. 65802, N 13662/351/12, pismo Nicholasa do Hankey'a, 28 XI 1947.

⁷¹ Tamże, N 13662/351/12, notatka Hankey'a, 11 XII 1947, pismo Hankey'a do Allena, 16 XII 1947; t. 65805, N 14033/581/12, telegram Nicholasa do FO, nr 1129, 8 XII 1947; FRUS, 1947, vol. IV, s. 250.

⁷² Tamże, s. 250; H. Ripka, *Le Coup de Prague. Une revolution prefabriquée*, Paris 1949, s. 131–133; *Na rozhrani...*, s. 189–191; FRUS, 1947, vol. IV, s. 250–251.

dotychczasowego stanowiska odnośnie do kredytów dla Czechosłowacji. Dyrektor departamentu północnego w Foreign Office Robert Hankey, pozostawiając stronie amerykańskiej rozważania na temat najwłaściwszej formy pomocy, pragnął uzmysłowić Departamentowi Stanu, iż przyznanie jej przed wyborami w Czechosłowacji „służyłoby neutralizacji pomocy udzielonej przez Rosjan”. W depeszy z 8 XII Nichols zwracał uwagę centrali, że w kołach przeciwnych komunistom panuje przekonanie, iż strona radziecka nie będzie w stanie wywiązać się ze swych zobowiązań ze względu na trudności transportowe. Sytuacja żywnościowa w Czechosłowacji ulegnie zaś dalszemu stopniowemu pogorszeniu w okresie poprzedzającym wybory. Powstanie więc dla Stanów Zjednoczonych w ważnym psychologicznie momencie okazja uczynienia gestu, który mógłby polegać na uruchomieniu dostaw artykułów żywnościowych lub udzieleniu kredytu. Hankey chciał właśnie, aby z tą oceną sytuacji w republice zapoznali się również Amerykanie⁷³.

Departament Stanu już jednak 15 XII otrzymał informację od *chargé d'affaires* w Pradze Johna Bruinsa na temat przewidywanych radzieckich dostaw zboża. Bruins również nie wierzył w radzieckie możliwości transportowe, choć w prawie trzy tygodnie później musiał przyznać, że 48 tys. ton zboża (z planowanych do końca 1947 r. 50 tys. ton) zostało dostarczonych do Słowacji. Akcję radziecką traktował w kategoriach niewykonalnego w praktyce posunięcia propagandowego, mającego na celu wzmocnienie pozycji komunistów w stosunku do ich partnerów w rządzie czechosłowackim. Odnosząc się do tego posunięcia z lekceważeniem wyrażał nadzieję, iż Departament Stanu nie zmieni swej polityki zalecanej przez Steinhardta, a polegającej na ścisłym trzymaniu się trzech postawionych Gottwaldowi warunków. W Waszyngtonie zresztą jeszcze w połowie listopada nie zareagowano pozytywnie na prośby czechosłowackiego ministra spraw zagranicznych Jana Masaryka o dostawy żywności⁷⁴.

Przed Brytyjczykami rysowały się więc nikle perspektywy przekonania Amerykanów do własnej tezy. Zgodnie z instrukcją Hankeya, Denis Allen z ambasady brytyjskiej w Waszyngtonie odbył rozmowę 8 I 1948 r. z Franciem Williamsonem z Departamentu Stanu, szefem sekcji spraw Europy Centralnej. Williamson przyznał, iż Steinhardt często zmienia poglądy, ale z faktu tego nie wyprowadził konkluzji, że zaleca on obecnie udzielenie kredytów Czechosłowacji. Z wypowiedzi Amerykanina wynikało raczej, że nic nie zostanie zadecydowane w tym względzie, zanim Steinhardt nie powróci do Pragi. Dopiero dalsze jego rekomendacje w ciągu następnych kilku miesięcy, które — jak przypuszczali Steinhardt i Williamson — będą „prawdopodobnie krytyczne”, rozstrzygną o postawie Stanów Zjednoczonych. Williamson zakwestionował też zapewnienia Masaryka i Ripki składane wobec brytyjskiego *chargé d'affaires* w Pradze Rumbolda w połowie grudnia 1947 r., że USA w „stosunkowo bliskiej przyszłości” udzielią Czechosłowacji nie tylko pożyczki bawełnianej w kwocie 20 mln dolarów, ale również dodatkowego kredytu w kwocie 50 mln dolarów. Hankey,

⁷³ PRO, FO-371, t. 65802, N 13662/351/12, notatka Hankey'a, *op. cit.*; t. 6:805, N 14033/581/12, telegram Nicholisa, *op. cit.*

⁷⁴ FRUS, 1947, vol. IV, s. 250–251, 242–243.

poinformowany o rozmowie Allena w Departamencie Stanu, dochodził do wniosku, że Wielka Brytania nie może nic zdziałać w kwestii ewentualnych kredytów amerykańskich. Jedyne co pozostaje stronie brytyjskiej, to dalsza wymiana poglądów między jej ambasadorem w Pradze a Steinhardtem po jego powrocie do Czechosłowacji⁷⁵.

W drugiej połowie 1947 r., a więc po odrzuceniu przez rząd czechosłowacki amerykańskiej oferty „planu Marshalla”, władze republiki straciły ostatnią szansę na uzyskanie od Stanów Zjednoczonych kredytów na odbudowę gospodarki czechosłowackiej. Ministrowie niekomunistyczni wraz z Benešem nie potrafili przeciwstawić się naciskowi Stalina, mimo iż w danym momencie, ze względu na istniejącą jeszcze przynajmniej teoretyczną możliwość polubownego uregulowania problemu niemieckiego przez ZSRR i mocarstwa anglosaskie, groźba zbrojnej interwencji w Czechosłowacji na polecenie radzieckiego premiera powinna wydawać się kierownictwu praskiemu mało prawdopodobna. Postępując w sposób uległy tzw. czechosłowaccy umiarkowani sami częściowo przyczynili się do tego, iż strona amerykańska praktycznie rzecz biorąc odpisała Czechosłowację na straty. Wszelkie zabiegi władz w Pradze po 10 VII 1947 r. nie miały żadnych widoków powodzenia i świadczyły o naiwności politycznej proszących o kredyty.

Z drugiej strony polityka gospodarcza USA, polegająca na ścisłym przestrzeganiu zasady wzajemności, pomijała kwestię oddziaływania politycznego za pomocą środków ekonomicznych, co nie mogło budzić entuzjazmu Brytyjczyków. Ci ostatni bowiem, nie chcąc podejmować zobowiązań *stricto* politycznych wobec Czechosłowacji, uważali, że pobudzeniu aktywności tzw. partii umiarkowanych służyłyby kredyty, wzmoczona wymiana handlowa, dostawy sprzętu dla lotnictwa oraz współpraca kulturalna.

Ambasador amerykański Steinhardt stał natomiast na stanowisku, że przez powstrzymanie się od większych kredytów Stany Zjednoczone przyczyniają się do wzmocnienia pozycji partii niekomunistycznych w Czechosłowacji. Chodziło mu zdaje się o to, by przywódcy tych partii, uzyskując argumenty na rzecz zbliżenia z Zachodem (Steinhardt zakładał, że bez amerykańskiej pomocy ekonomicznej Czechosłowacja nie może się obejść), zaczęli realizować interesy gospodarcze Stanów Zjednoczonych na terenie swojego kraju. O nic więcej w gruncie rzeczy nie zabiegał. Nie podjął nawet próby stworzenia pozytywnego programu politycznego, który wzmacniałby więzy Czechosłowacji z Zachodem. Zaangażowanie na rzecz zaakceptowania takiego programu przez kierownictwo Departamentu Stanu wymagałoby oczywiście ze strony ambasadora dalszego wysiłku. Steinhardt zdołał więc uniknąć dodatkowych kłopotów. Ostatecznie Stany Zjednoczone, dysponujące olbrzymim potencjałem ekonomicznym, a co za tym idzie szerokimi możliwościami politycznymi, nie udzieliły efektywnego wsparcia tzw. siłom umiarkowanym w Czechosłowacji. Nie przyczyniły się więc do umocnienia związków republiki ze światem zachodnim.

⁷⁵ PRO, FO-371, t. 71311, N 480/480/12, pismo Allena do Hankey'a, 8 I 1948, dopisek Hankey'a, 12 I 1948; FO-817, t. 50, N 14755/998/12, pismo Rumbolda do FO, 18 XII 1947.

Марек Казимеж Каминьский

ПОЛИТИКА СОЕДИНЕННЫХ ШТАТОВ ПО ОТНОШЕНИЮ К ЧЕХОСЛОВАКИИ В 1946 – 1947 ГГ.

Резюме

После вывода в конце 1945 г. с территории Чехословакии советских и американских войск в республике возникли условия, способствующие свободной политической игре между президентом Эдуардом Бенешем и политиками из некоммунистических партий, сгруппировавшихся вокруг него и, с другой стороны — коммунистами и их сторонниками. От организационных способностей обеих соперничавших политических ориентаций, от их решимости и степени поддержки держав зависел результат, предreshавший будущую политическую систему Чехословакии. В обстановке, когда чехословацких коммунистов поддерживал советский руководитель Иосиф Сталин, многое зависело от активной деятельности Соединенных Штатов на стороне так наз. умеренных в чехословацком правительстве.

Между тем руководители Соединенных Штатов не проявляли особого интереса к политическим аспектам существования чехословацкого государства. Все их внимание было сосредоточено на экономической области отношений с Чехословакией. Главным защитником строгого соблюдения принципа взаимности на экономической почве в отношениях с чехословацкими властями был американский посол в Праге Лоренс А. Стингардт. Он утверждал, что Соединенные Штаты, воздерживаясь от крупных кредитов, будут способствовать укреплению позиции некоммунистических партий в Чехословакии. В действительности посол имел в виду то, чтобы руководители этих партий, получая по отношению к коммунистам аргумент в пользу сближения с Западом (Стингардт полагал, что без американской экономической помощи Чехословакия не сможет обойтись в длительной перспективе времени), начали осуществлять экономические интересы Соединенных Штатов на территории своей страны, принуждая соперников-коммунистов занять более согласительную позицию по вопросам, интересовавшим американцев.

В общем, мнения Стингардта вызывали одобрение в госдепартаменте. Только вначале госсекретарь Джеймс Бернз предоставил Чехословакии кредиты, опасаясь включения чехословацкой экономики в рамки советского пятилетнего экономического плана. Однако в сентябре 1946 г. он отказался от уже принятых решений и от дальнейших переговоров, когда констатировал, что чехословацкие власти, поддерживая советскую позицию, публично выступили с обвинениями в адрес экономической политики Соединенных Штатов.

Лишь в марте 1947 г., после подписания чехословацко-польского политического соглашения, в Вашингтоне начали подумывать о пересмотре предыдущей кредитной политики по отношению к Чехословакии. Перед республикой открылся настоящий шанс воспользоваться американской помощью в рамках „плана Маршалла” для восстановления разрушенной войной Европы. Однако руководители некоммунистических партий поддались нажиму Сталина и отказались, несмотря на предыдущее положительное решение чехословацкого правительства, от предложения участвовать в переговорах на тему американской помощи. С этого момента, то есть с 10 июля 1947 г. они окончательно упустили возможность получить от Соединенных Штатов экономическую помощь.

Само, впрочем, установление Соединенными Штатами более тесных экономических связей с Чехословакией, хотя, конечно, могло бы послужить некоторому сближению республики с западным миром, не было бы достаточным обеспечением для сохранения в Чехословакии прочного равновесия между политическим влиянием СССР и западных держав, к чему стремился Бенеш. Соединенные Штаты, располагавшие в отличие от Великобритании огромным экономическим потенциалом, а тем самым — широкими политическими возможностями, не оказали в 1946–1947 гг. эффективной поддержки так наз. умеренным силам в чехословацком правительстве. Ведь ни Стингардт, ни госдепартамент не выработали положительной политической программы, которая укрепляла бы связи Чехословакии с Западом. Однако, с другой стороны, чехословацкие некоммунистические партии не сумели решительно защитить свои интересы, недостаточно энергично соперничая на внутренней арене с коммунистами и поддавшись нажиму Сталина извне. Тем самым они дали аргументы в поддержку гипотезы, что Чехословакия уже оказалась в советской орбите и, следовательно, не заслуживает американской помощи.

Перевела Лена Пустула

Marek Kazimierz Kamiński

THE POLICY OF THE UNITED STATES TOWARDS CZECHOSLOVAKIA
IN THE YEARS 1946–1947

(Summary)

After the withdrawal from the Czechoslovakian territory of the American and Soviet armies near the end of 1945, there arose conditions for a free political interaction between President Eduard Beneš, non-communist politicians around him and the communists and their followers. The ultimate political system in Czechoslovakia was determined by the organizational capacity of the rival political orientations, their determination, and the degree of support by the superpowers. In the situation when the Czechoslovakian communists were supported by the Soviet leader Joseph Stali, much was dependent on the support of the USA for the so-called moderates in the Czechoslovakian government.

But the decision centres in the USA did not display enough interest in the political aspects of the existence of the Czechoslovakian state. They concentrated all their attention on the economic contacts with Czechoslovakia. The main advocate of the strict observance of the mutuality principle in the economic relationships with the Czechoslovakian authorities as the American Ambassador in Prague Laurence A. Steinhardt. He maintained that withholding its credits the USA strengthened the position of non-communist parties in Czechoslovakia. In fact, the ambassador believed that giving the leaders the arguments for unification with the west (Steinhardt believed that in the long run Czechoslovakia would not be able to exist without the economic aid), they would realize the economic interests of the USA in their country, forcing the communists to adopt a more conciliatory attitude towards the USA and its preferences.

Generally speaking, Steinhardt's opinions were approved by the State Department. Only at the beginning the Secretary of State James Byrnes, to prevent the Czechoslovakian economy from involving in the Soviet five-year economic plan, gave Czechoslovakia credits. In September 1946, he gave up the already made agreements, and further negotiations, when he realized that Czechoslovakian authorities, supporting the Soviet view, publically attacked the economic policy of the USA.

It was only in 1947, after signing the Czechoslovakian-Polish political treaty, when Washington began to think of revising its credit policy towards Czechoslovakia. The Republic was then opened the real chance to use some of the American aid within the „Marshall Plan's” rebuilding of the war-devastated Europe. Under Stalin's pressure, the non-communist leaders rejected the idea of participation in the talks on the American proposal, despite the earlier, positive decision of the Czechoslovakian government. Since then, i.e. since 10 July 1947 they lost the chance to obtain economic support from the USA.

The mere establishing of closer relationships between the USA and Czechoslovakia, though necessarily bringing the Republic closer to the western world, did not constitute sufficient warrant of permanent maintainance in Czechoslovakia of a balance of political influence of the USSR and the western powers, which Beneš desired. The USA, in contrast to Great Britain, possessing enormous economic potential, and accordingly wide-ranging political possibilities, did not provide in the years 1946–1947 effective support to the so-called moderates in the Czechoslovakian government. Neither Steinhardt nor the State Department, worked out a positive political program which would strengthen Czechoslovakia's bonds with the west. On the other hand, Czechoslovakian non-communist parties, not competing energetically enough with the communists and submitting to Stalin's external pressure, were not able to defend their interests. In this way the evidence was provided for the hypothesis that Czechoslovakia was already within the Soviet sphere of influence, thus not deserving America's aid.

Translated by Michal Post